

FRANCISCO TORRES PÉREZ*

ELS IMMIGRANTS A LA CIUTAT DE VALÈNCIA. LA INSERCIÓ URBANA DELS NOUS VEÏNS

RESUMEN

Los inmigrantes extracomunitarios y su proceso de inserción se presentan como uno de los fenómenos que conforman la Valencia actual y futura. En este artículo se exponen sus características y su desigual distribución en la ciudad, según los datos del Padrón Municipal de Habitantes y su evolución desde 1998 hasta 2002. La inserción residencial de los inmigrantes se sintetiza en una tipología de barrios donde su presencia es más abundante. Se comenta la forma de convivencia y la sociabilidad que genera, en comparación con otras ciudades, particularmente París y Montreal. La inserción urbana de los inmigrantes constituye un fenómeno muy dinámico, por lo que se plantean algunos de los posibles cambios en el futuro inmediato que merecen una especial atención.

PALABRAS CLAVE: Ciudad de València, inmigración, inserción residencial, perspectivas de cambio.

IMMIGRANTS IN THE CITY OF VALENCIA. THE URBAN INSERTION OF THE NEW NEIGHBOURS

ABSTRACT

The non-EU immigrants and their insertion process is one of the phenomena that shape the city of Valencia today and in the future. This article presents characteristics and their unequal distribution within the city, based on the data obtained from the Municipal Census of Inhabitants and its evolution between 1998 and 2002. Their residential insertion in Valencia is synthesised in a typology of four types of districts with a high concentration of immigrants. The article comments on the way of living together and the sociability it generates in comparison with other cities, especially Paris and Montreal. The urban insertion of the immigrants is a very dynamic phenomenon, that is why some of the possible changes in the near future that deserve a special attention are presented in this context.

KEYWORDS: City of Valencia, immigration, residential insertion, perspectives of changes.

Els immigrants extracomunitaris constitueixen un nou grup de veïns d'una particular rellevància. Tant pel seu nombre, més de 35.000 a gener de 2002, i sobre tot per la seua "visibilitat social" i importància simbòlica, el procés de inserció d'aquests nous veïns es

* Departament de Sociologia i Antropologia Social. Universitat de València.
Data de recepció: octubre 2003. Data d'acceptació: novembre 2003

presenta com uns dels fenòmens que conformen la València actual i seran bàsics per la València de demà. Aquest article¹ presenta els trets generals dels nous veïns i la seua distribució desigual al si de la ciutat, en base a les dades del Padró Municipal d'Habitants i l'evolució que presenten des de 1998 fins a 2002.

Lluny de la imatge clàssica d'una inserció residencial reduïda al centre històric degradat i a les zones pobres de transició, el procés d'inserció i arrelament dels immigrants a València se'ns mostra amb una major complexitat, que hem intentat sintetitzar mitjançant una tipologia de quatre tipus de barri. En aquests barris, més que amb àrees homogènies, la inserció residencial dels immigrants té més a veure amb una trama discontinua de concentracions relatives en determinats punts del teixit urbà. A València es dona una situació de convivència residencial, una barreja d'habitatge immigrant i natiu, ja ampla i extensa.

A partir dels aspectes espacials d'aquesta inserció, i de l'anàlisi comparativa amb d'altres ciutats, particularment amb París i Montréal, es comenta el tipus de convivència residencial que es dona i la sociabilitat que aquesta genera. A l'anàlisi que es presenta destaca el barri de Russafa conformat com "espai de centralitat immigrant" de la ciutat de València.

A casa nostra, la inserció urbana dels immigrants se'ns mostra com un fenomen extremadament dinàmic i canviant. Junt als trets més destacats de l'actual situació es comenten, per a concloure l'article, algunes de les possibles dinàmiques de canvi que poden presentar-se i que, per això, haurien de merèixer una atenció particular.

ELS ESTRANGERS A LA CIUTAT DE VALÈNCIA

A gener de 2002, 39.899 veïns de València eren estrangers, el que suposa un 5,22 % del total de la població de la ciutat. Una població que s'ha mantingut estable i fins i tot registra una lleugera pujada, gràcies a l'aportació de la immigració, com es veu al quadre 1.

En l'evolució de la població estrangera a València podem establir dos períodes. El primer, la dècada dels 90, en el qual el nombre d'estrangers empadronats es va mantenir estable, amb un lleuger increment. Durant els primers anys dels noranta ja hi ha una immigració magrebina assentada a València, com mostra l'obertura de les primeres tendes *hallal* a Russafa, el 1992. També xinesos, senegalesos i argentins es configuraren al llarg de la dècada com a col·lectius específics en la vida de la ciutat, sempre en termes molt modestos. El segon període s'inicià amb el nou segle, quan es dona una pujada espectacular, en termes proporcionals, del nombre de veïns estrangers. En dos anys, des de gener de 2000 a gener de 2002, la població estrangera s'ha multiplicat per tres i n'ha modificat els protagonistes. Ara són els equatorians i colombians les nacionalitats majoritàries.

Les raons d'aquest augment són bàsicament dos. En primer lloc, una major intensitat del flux migratori, particularment des dels països que pateixen recessió i crisi social i que,

¹ El present article pren peu en diversos aspectes del meu treball d'investigació, *Àmbit urbà, sociabilitat i inserció social dels immigrants. El barri de Russafa* (2002), sota la direcció de la prof. Josepa Cucó, així com en altres estudis ressenyats. La part comparativa amb la realitat francesa i quebequesa és deutora de les meues estades d'estudis a Migrinter (*Migrations internationales, espaces et sociétés*, CNRS i Universités de Poitiers y Bourdeau 3) i al CEETUM (*Centre d'Études Ethniques des universités montréalaises*, Université de Montréal), realitzades en 2002 i 2003, respectivament.

Quadre 1. Evolució de la població estrangera resident a València. 1991-2002.

Any	Població total	Estrangers	% total població
1991	752.909	5.363	0,70
1996	746.683	6.821	0,91
1998	746.770	7.995	1,07
2000	739.297	11.251	1,52
2001	750.576	22.863	3,05
2002	764.514	39.899	5,22

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Les dades de 2002 són provisionals. Elaboració pròpia.

per altra part, ja disposaven de xarxes migratòries a València. És el cas dels nacionals d'Equador i Colòmbia i, el darrer any, d'Argentina. La segona raó de l'augment del nombre d'estrangers empadronats és estadística; a València sols des de mitjans de 1999 es normalitza la inscripció padronal dels immigrants, amb independència de la situació administrativa que tinguen.

Aquest augment notable dels veïns estrangers es deu a la migració extracomunitària. Hui, com mostra el quadre 2, la immensa majoria dels estrangers són extracomunitaris, exactament el 89,07 %. Els nacionals de la Unió Europea, majoritaris al llarg de la dècada dels vuitanta, no representen més d'un 10 % del total.

D'acord amb les dades del Padró hem agrupat els estrangers residents a la ciutat en comunitaris i extracomunitaris. El Padró utilitza un criteri jurídic—normatiu, la nacionalitat. Amb criteris més sociològics podem identificar els estrangers comunitaris amb el Primer Món i els extracomunitaris amb el Tercer Món. Bàsicament, migracions del Nord i del Sud. Aquesta agrupació no suposa solament, ni fonamentalment, una procedència geogràfica similar. Implica, sobre tot, diferents estatus i marc de drets, una diversa situació econòmica i social, amb diferents processos i "itineraris" migratoris.

Els comunitaris, nacionals de la Unió Europea tenen, des del punt de vista jurídic, uns drets semblants als espanyols, i es constitueixen en quasi-nacionals. Com nosaltres als seus països. La construcció dels dos tipus d'estrangers no és sols jurídica. Intervé, també, la diferent situació social i econòmica d'uns i altres. Els majors recursos i el superior estatus socioeconòmic de l'estranger del Primer Món li facilita una inserció de "qualitat", sense problemes d'habitatge. Si treballa ho farà, en termes generals, en ocupacions qualificades. Aquests estrangers gaudeixen, per altra part, d'un cert prestigi i simpatia social².

La situació de l'estranger del Tercer Món és molt diferent. Com a pobre i estrany suscita menors simpaties i una reacció ambigua de la societat receptora, entre la necessitat i el recel, que no genera l'estranger del Primer Món. És la immigració extracomunitària, no els estrangers en general, la que es qualifica com a "problema social". La normativa d'estrangeria es va concebre i legitimar per controlar i gestionar aquest "problema". L'immi-

² Com indiquen tots els estudis, els estrangers que tenen una millor valoració són els europeus de la Unió Europea, seguits dels llatinoamericans, els europeus de l'Est, els africans de raça negra, els asiàtics, i en darrer lloc, els "àrabs" o "musulmans". Aquesta opinió és molt consistent al llarg de la dècada dels 90 (DÍEZ NICOLÁS I RAMÍREZ LAFITA, 2001: 93 i ss.).

Quadre 2. Evolució de la població estrangera resident a València. Comunitaris i no comunitaris. 1996-2002.

Any	Total estrangers	UE	% sobre total estrangers	No UE	% sobre total estrangers
1996	6.821	2.215	32,50	4.606	67,50
1998	7.995	2.432	30,41	5.563	69,59
2000	11.251	2.895	25,74	8.356	74,26
2001	22.863	3.311	14,48	19.552	85,52
2002	39.899	4.360	10,93	35.539	89,07

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Les dades de 2002 són provisionals. Elaboració pròpia.

grant extracomunitari s'insereix laboralment en els sectors més desregularitzats i en els treballs més desqualificats, sovint en l'economia submergida. Aquesta precarietat laboral genera, alhora, inseguretat jurídica. Tot això conforma l'immigrant extracomunitari i la seua inserció urbana, com després es comentarà.

Els veïns estrangers representaven quasi 40.000 persones, a gener de 2002, dels quals més de 35.000 eren extracomunitaris. És la immigració extracomunitària la que protagonitza, en termes pràctics i simbòlics, el fenomen migratori a València³. Aquest nombre d'estrangers, encara que per baix de les xifres d'altres ciutats espanyoles⁴, constitueix una dada molt significativa de la realitat de València. Ho és perquè el procés ha estat molt ràpid quan, en termes generals, ni la ciutadania ni els gestors públics de la ciutat han desenvolupat una cultura de societat de recepció. A més, és la creixent "visibilitat" social de la immigració extracomunitària la que atorga rellevància a aquest nombre d'estrangers. A la generada pels mitjans de comunicació, s'ha afegit una "visibilitat" més quotidiana, la de la creixent coincidència dels valencians i valencianes amb persones immigrants al barri, als llocs de treball, als espais i serveis públics i de transport de la ciutat. Tot parafrasejant Cachón (2001), amb el segle XXI apareix la "València immigrant" i es presenta davant l'altra València com un fenomen social indefugible.

ELS NOUS VEÏNS. TRETS GENERALS DE LA IMMIGRACIÓ EXTRACOMUNITÀRIA A VALÈNCIA

El primer que destaca de la immigració extracomunitària a València és l'heterogeneïtat que presenta. Una font de heterogeneïtat la constitueix la diversitat de procedències, cultura i llengua. També és diversa la composició per gènere, nivell d'instrucció i temps d'assentament. Tot això ens dóna una pluralitat d'estratègies d'adaptació i d'inserció aquí. Veiem alguns d'aquests trets.

³ La migració comunitària s'ha concentrat a la província d'Alacant on, d'acord amb el Cens de novembre de 2001, residien el 82 % dels nacionals de la Unió Europea empadronats al País Valencià. Per altra part, a diferència d'unes altres ciutats costaneres del País, la ciutat de València no ha rebut aquest tipus d'emigració. No és d'estranyar. València no ha estat mai una ciutat "turística", entre altres raons perquè mai s'ha concebut com tal.

⁴ A gener de 2002, la proporció de veïns estrangers de València (5,22 %) era inferior a la de Madrid (9,31 %) i Barcelona (7,6 %).

Quadre 3. Població estrangera resident a València. Algunes nacionalitats significatives. Any 2002.

	Total	% sobre total estrangers
Total població València	764.514	- - -
Estranger	39.899	100,00
Estranger UE	4.360	10,93
França	1.135	2,84
Itàlia	1.040	2,60
Alemanya	662	1,65
Regne Unit	638	1,59
Estranger no UE	35.539	89,07
Marroc	1.716	4,30
Algèria	1.011	2,53
Guinea Equatorial	722	1,80
Senegal	618	1,54
Xina	1.677	4,20
Equador	9.795	24,54
Colòmbia	6.384	16,00
Argentina	1.253	3,14
Cuba	703	1,76
Brasil	654	1,63
Altres	10.582	26,52

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Les dades de 2002 són provisionals. Elaboració pròpia.

D'acord amb el quadre 3, els equatorians i els colombians constitueixen els col·lectius d'estrangers més nombrosos de la ciutat. A gener de 2002, quasi 1 de cada 4 estrangers és equatorià. L'empenta de la immigració llatinoamericana als darrers dos anys, particularment equatoriana i colombiana, ha desplaçat marroquins i xinesos com els col·lectius de major importància numèrica. A més, cal destacar l'augment de la migració argentina, cubana i brasilera. Com mostra el quadre 4, no sols s'ha donat un augment del nombre d'immigrants, sinó que també s'ha modificat la intensitat dels diversos fluxos i, per tant, la composició de la immigració. La immigració del Nord d'Àfrica ja no constitueix el grup majoritari, tot i que mantinga una rellevància simbòlica central.

Una part important d'aquesta immigració és recent, molt recent. Al gener de 2001, el 60% dels estrangers extracomunitaris residia menys d'un any a la ciutat. Aquesta proporció augmenta en els col·lectius que protagonitzen l'augment del flux migratori: el 94,4% dels equatorians i el 84,4% dels colombians empadronats portava menys d'un any a la ciutat (Quadre 5). Es tracta d'una immigració que acaba d'arribar i està resolent les necessitats més prementeres. Tanmateix, aquesta situació no es generalitzable a tots els veïns immigrants. Una part significativa dels membres d'uns altres col·lectius porten més

Quadre 4. Evolució de la població extracomunitària resident a València. Algunes nacionalitats significatives. 1996-2002.

	1996	1998	2000	2001	2002
Total estrangers	6.821	7.995	11.251	22.863	39.899
Estrangers no UE	4.606	5.563	8.356	19.552	35.539
Marroc	381	464	727	1.135	1.716
Algèria	159	203	364	628	1.011
Guinea Equatorial	224	271	400	600	722
Senegal	218	259	353	508	618
Xina	325	428	836	1.246	1.677
Equador	*	41	265	4.524	9.795
Colòmbia	170	196	448	2.554	6.384
Argentina	365	394	441	602	1.253
Cuba	169	222	354	515	703
Brasil	147	197	295	453	654
Altres	3.093	2.888	3.876	6.787	10.582

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. (*) No hi ha dades. Les dades de 2002 són provisionals. Elaboració pròpia.

Quadre 5. Temps de residència a la ciutat. Algunes nacionalitats significatives. Any 2001.

		Temps de residència (% sobre total del col·lectiu)				
		< 6 mesos	6 mesos – 1 any	1 – 2 anys	2 - 4 anys	4 o més anys
Total València	750.476	1,9	1,8	2,1	3,3	90,8
Espanyol	727.613	1,1	1,1	1,8	3,2	92,8
Estranger	22.863	27,3	26,5	10,8	8,3	27,1
Estranger UE	3.311	9,2	6,9	10,2	13,0	60,5
Estranger no UE	19.552	30,4	29,8	10,9	7,5	21,4
Marroc	1.135	18,9	22,6	16,0	12,8	29,8
Algèria	628	17,7	32,5	15,3	13,2	21,3
Guinea Equatorial	600	15,7	20,8	12,5	17,0	34,0
Senegal	508	6,9	25,6	13,4	7,9	46,3
Xina	1.246	13,4	25,8	20,5	14,0	26,2
Equador	4.524	48,1	46,3	4,3	0,8	0,6
Colòmbia	2.554	48,6	35,8	8,0	2,6	4,9
Argentina	602	17,4	14,8	7,3	13,5	47,0
Cuba	515	17,9	19,4	20,8	15,7	26,2
Brasil	453	17,2	23,4	16,8	12,8	29,8
Altres	6.787	24,0	21,9	12,2	8,9	33,0

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Elaboració pròpia.

temps com a veïns de València. Els 47% dels argentins, el 46% dels senegalesos, el 34% dels guineans i el 29,8 % dels marroquins, entre altres, tenen una residència de 4 o més anys a la ciutat. Aquests col·lectius i el dels xinesos són les grups d'extracomunitaris amb

Quadre 6. Dones immigrants residents a València. Algunes nacionalitats significatives. Anys 1998-2001.

	1998		2001	
	Total	% dones	Total	% dones
Total població	746.770	52,4	750.476	52,4
Espanyol	738.775	52,5	727.613	52,6
Estranger	7.995	46,9	22.863	45,7
Estranger UE	2.432	49,7	3.311	46,5
Estranger no UE	5.563	45,6	19.552	45,6
Marroc	464	35,9	1.135	38,1
Algèria	203	9,3	628	13,7
Guinea Equatorial	271	57,5	600	62,2
Senegal	259	8,1	508	7,70
Xina	428	45,5	1.246	40,0
Equador	41	60,9	4.524	49,6
Colòmbia	196	69,4	2.554	54,9
Argentina	394	59,1	602	53,7

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Elaboració pròpia.

més anys de presència a València. Representen, sempre parlant en termes genèrics, una immigració més assentada.

Una altra font d'heterogeneïtat és el gènere. Segons les dades del padró de 2001, el 55% de la població extracomunitària són homes, tot i que amb una distribució molt diferent segons els col·lectius. En termes generals, els procedents del nord d'Àfrica, l'Àfrica subsahariana i l'Orient Mitjà són col·lectius bàsicament masculins, particularment durant els moments inicials de l'assentament. Un exemple extrem el constitueixen els senegalesos a València, dels quals sols un 7,7% eren dones l'any 2001. Pel contrari, solen constituir-se com a col·lectius femenins els de determinades procedències llatinoamericans i asiàtiques (Filipines) on la migració s'efectua en funció de la demanda de servei domèstic. Dos móns migratoris segons el gènere⁵, però dos móns que estan canviant a València de forma accelerada.

D'acord amb el quadre 6, la proporció de dones immigrants a nivell general s'ha mantingut bàsicament estable entre 1998 i 2001. Sota aquesta aparent continuïtat s'ha donat un doble fenomen rellevant i que ha operat en un sentit compensatori. Per un costat, ha augmentat la proporció de dones marroquines (38,1%) i algerianes (13,7%), tot i que de forma modesta, producte tant del reagrupament familiar com d'un major nombre de dones d'aquests col·lectius amb un projecte migratori propi. Per altra part, es dona un augment del flux migratori masculí llatinoamericà. Els col·lectius equatorians i colombians, que l'any 1998 eren bàsicament femenins, 60,9 % i 69,4 % de dones, presentaven l'any 2001 una situació més equilibrada, 49,6 % i 54,9 % de dones.

Tot i aquesta tendència envers una sex-ratio més equilibrada, a causa del reagrupament familiar i l'assentament de la immigració, hi ha col·lectius que es mantenen fortament des-

⁵ Per al cas espanyol i les diferències de gènere segons col·lectius de procedència, en el sentit esmentat, vegeu Izquierdo (2002), Ramírez Goicoechea (1996), Martínez Veiga (1997) i Colectivo IOÉ (2001).

Quadre 7. Població de la ciutat de València. Algunes nacionalitats significatives i grups d'edats. Any 2001.

Població		Grups d'edat (en % respecte al total del col·lectiu)			
		0-15	16-40	41,65	> 65
Total població València	750.476	13,85	39,27	30,30	16,57
Espanyol	727.613	13,97	38,41	30,61	17,01
Estranger	22.863	10,14	66,76	20,33	2,76
Estranger UE	3.311	6,34	54,12	30,20	9,33
Estranger no UE	19.552	10,79	68,90	18,66	1,65
Marroc	1.135	8,11	77,71	13,57	0,62
Algèria	628	7,17	81,21	10,35	1,27
Guinea Equatorial	600	22,50	63,50	10,83	3,17
Senegal	508	2,76	51,77	44,09	1,38
Xina	1.246	11,48	64,53	22,15	1,85
Equador	4.524	9,68	74,71	15,52	0,09
Colòmbia	2.554	11,86	69,69	17,58	0,86
Argentina	602	7,97	53,32	31,23	7,48
Cuba	515	9,13	66,60	20,19	4,08
Brasil	453	10,60	72,41	16,34	0,66
Altres	6.787	11,73	66,01	19,86	2,40

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Elaboració pròpia.

compensats. Els senegalesos, per exemple, s'autoconsideren una immigració temporal i que no reagrupen les dones. O la migració brasilera, constituïda, en un 75,7% per dones.

Una altra dada significativa és la distribució per grups d'edat (Quadre 7). Com cabia esperar, d'acord amb el caràcter d'immigració laboral, la població extracomunitària a València es concentra en les franges d'edat activa. Es tracta, a més, d'una població jove, el 68,90% de la qual té entre 16 i 40 anys, quan aquesta proporció és del 38,41% entre els autòctons. És una immigració econòmica molt recent, la qual cosa fa que el nombre de majors de 65 anys siga molt reduït (sols del 1,65% front el 16,57% dels nacionals). Si bé no hi ha majors, la presència de xiquets és ja considerable. A gener de 2001, el padró registrava 2.319 immigrants de 15 anys o d'una edat menor. Un any després, gener de 2002, aquesta xifra ja s'havia duplicat (4.749 estrangers de 15 anys o menys). Aquesta rellevància del nombre de menors indica la presència creixent de famílies. En uns casos per reagrupament familiar i, en altres, perquè s'ha donat la migració del grup familiar com a tal. Així, ens trobem amb una presència important de famílies, un factor bàsic en la caracterització sociològica de les migracions.

D'acord amb l'experiència europea, Basteneir i Dassetto (1995) estableixen tres moments dels processos d'inserció dels immigrants: l'arribada, l'assentament i la residència permanent. A València, tenim persones i grups immigrants en aquests tres moments. Una part de la immigració està ja assentada i acomodada, la qual cosa no vol dir sense problemes. Disposa d'una inserció laboral més o menys sòlida, famílies reagrupades i/o conformades, permís de residència permanent o accés a ell. Una altra part d'homes i dones immigrants estan en procés d'assentar-se amb les seues famílies. Una tercera part, de difícil quantificació, està constituïda pels nouvinguts i les nouvingudes. Alguns d'ells tenien permís inicial, d'altres pogueren accedir al procés de regularització de 2001. Uns altres,

en situació irregular, inicien el llarg i penós procés per trobar un treball, documentar-se i instal·lar-se entre nosaltres.

En conclusió, tenim una immigració heterogènia però que, tot i les diferències que presenten i el caràcter molt recent d'una part d'ella, podem definir com una immigració permanent, atès el nombre de famílies i menors, el grau d'inserció laboriosament aconseguit per molts homes i dones immigrants i la voluntat generalitzada, inclosos els nouvinguts, de fer-se aquí un avenir millor.

DISTRIBUCIÓ ESPACIAL I RELACIONS SOCIALS: L'ESCOLA DE CHICAGO

Els sociòlegs del Chicago de primers del segle XX representen una referència clàssica, i actual alhora, per a l'estudi dels fenòmens d'inserció residencial dels immigrants. Algunes de les seues aportacions són de particular rellevància pel nostre tema. Així, la consideració dels fenòmens de desorganització i reorganització com inherents als processos d'emigració; la importància de les relacions primàries, intracomunitaries, concebudes com afavoridores de la inserció social dels immigrants; o la rellevància de les representacions i significacions col·lectives en tant que elements que intervenen i tenen un efecte objectiu en les interaccions socials. Comentarem aquí, tot i que siga de forma molt breu, l'èmfasi en la distribució espacial dels fenòmens socials, en particular el de la inserció social dels immigrants europeus (polonesos, alemanys, italians) que protagonitzaren l'espectacular desenvolupament de Chicago, convertida en quatre dècades en la metròpoli del *Midwest* nord-americà.

Park, Burgess i Hoyt veien el creixement i l'ordenació de la urbs com una successió de cercles concèntrics, que constituïen diferents àrees de la ciutat. El primer cercle, que coincideix amb el centre històric, correspon al centre comercial i administratiu. El segon cercle, al voltant del primer, és un àrea pobre o en procés d'empobriment que es caracteritza per ser "zona de transició". Ha estat abandonada pels habitants de més recursos i és ocupada pels pobres i els immigrants. El tercer cercle correspon al àrea d'habitatges dels treballadors més assentats i els professionals. El quart cercle correspon a les zones residencials de les classes més acomodades. L'últim cercle correspondria a la perifèria.

Aquest no és un quadre estàtic. Hoyt i Park concebien l'evolució de la ciutat com un procés en què operen dinàmiques de substitució i canvi en les diferents àrees, mitjançant les quals uns pobladors substitueixen uns altres. En síntesi, els immigrants nous s'instal·len a les zones degradades i pobres, sovint als barris ètnics. A mesura que millora la situació en què es troben, els seus fills es traslladen a una zona de treballadors instal·lats. La tercera generació, per últim, se dispersava pels espais residencials de la perifèria. Aquesta seqüència de "ghetto, enclavament ètnic i perifèria acomodada" (PEACH, 1998: 239) es corresponia amb el cicle de relacions racials de Park. Aquest, en descriure el procés de desorganització i reorganització que conformen les relacions entre autòctons i immigrants, distingia entre quatre etapes: rivalitat, conflicte, adaptació i assimilació. Aquest procés era progressiu; el domini i el paper de la llengua anglesa n'era uns dels seus paràmetres. Així, d'acord amb aquests autors, es dona una forta correlació entre la dispersió espacial i la integració social ⁶.

⁶ Per a una bona síntesi d'aquesta escola, vegeu Coulon (1992).

Em sembla que bona part de les imatges, els elements descriptius i els conceptes d'aquesta escola ens poden ser útils a condició d'oblidar la tendència a naturalitzar els processos socials, l'evolucionisme i la identificació entre integració i assimilació al *melting pot* nord-americà ⁷.

Així, les diferents àrees de la ciutat se'ns presenten com quelcom excessivament homogeni i el procés de substitució entre uns pobladors i altres com producte natural del desenvolupament de la ciutat, amb la qual cosa el paper dels diferents agents socials resta minimitzat. Per altra part, la seqüència de tipus evolutiu que correlaciona la successió de generacions, d'indrets de residència i l'èxit del procés d'integració sembla desmentida per la història. L'experiència dels afro-americans als Estats Units qüestiona la pertinença del model com va mostrar, als anys 30 i 40, l'obra de Franzier uns dels deixebles de Park. D'acord amb Franzier, la persistència del ghetto negre al llarg de les generacions mostrava la subestimació dels factors polítics, estructurals i de les relacions de dominació, en les anàlisis de la primera generació dels investigadors de Chicago. Per altra part, la dispersió espacial no sempre és un indicador d'integració social, com mostra els casos dels xinesos i senegalesos a València ⁸. Per últim, però no menys important, alguns dels elements de l'anàlisi són excessivament dels trets específics de l'experiència nord-americana de primeries del segle XX.

ON VIUEN ELS IMMIGRANTS A VALÈNCIA? UNA DISTRIBUCIÓ DESIGUAL AL SI DE LA CIUTAT

L'habitatge constitueix un aspecte bàsic en el procés d'inserció social dels immigrants. L'habitatge suposa un espai propi, tant físic com psicosocial, que constitueix l'àmbit privilegiat de les relacions personals i familiars i, al mateix temps, constitueix la base material per al desenvolupament de relacions veïnals i l'accés a una sèrie de serveis i espais públics (comerços, parcs, escoles, centres de salut, etc.). Podem concloure que l'habitatge és un bé bàsic ja que, sense ell, no sembla possible assolir tot un conjunt de trets individuals i socials mitjançant els quals es conviu "de manera normalitzada" en la nostra societat. De forma contradictòria amb aquest caràcter de bé bàsic, l'habitatge és una mercaderia, un bé de consum durador i de preu alt, que es compra, es ven o es lloga al mercat immobiliari.

En el nostre cas, la ciutat de València, caldria preguntar-se: on tenen els immigrants els seus habitatges? En quins barris viuen? Quines pautes d'assentament, si n'hi ha, podem establir? Per apropar-nos a aquestes qüestions s'ha realitzat un estudi sobre la distribució per barris dels estrangers, i de l'evolució que han presentat des de 1998 fins a 2002, a partir de les dades que proporciona el Padró Municipal d'Habitants. Certament, no es pot identificar inscripció padronal i residència. De vegades, el primer empadronament es fa a un domicili, la casa d'uns amics o coneguts, on no s'habita o que és un habitatge provisional. No tots el canvis de domicili es comuniquen. Amb tot, aquest biaix es redueix en el cas d'una immigració que està adquirint un clar perfil familiar. Per a les famílies, l'empadronament és un requisit administratiu bàsic per aconseguir una plaça escolar cada any i renovar-la o per a accedir a les prestacions de serveis socials. Aquesta situació genera una pressió important per a "*estar bien en el padrón*" (com deia una equa-

⁷ Vegeu per aquests, i altres elements crítics, Martínez Veiga (1999: 98 i ss), Piette (1990) i Kestebot (1990).

⁸ Aquests dos col·lectius resideixen de forma molt dispersa. Els xinesos en funció dels seus nívols econòmics, restaurants i tendes de "tot a 1 euro"; els senegalesos als seus pisos comunitaris. Tanmateix, tots dos són dels col·lectius amb menors relacions quotidianes extra-grup.

Mapa 1. Barris de València amb major proporció de veïns immigrants. Any 1998.

toriana). Per això es considera que els fulls padronals constitueixen una bona aproximació a aspectes bàsics de la inserció residencial dels immigrants.

La base de la nostra anàlisi és l'evolució del nombre d'estrangers als barris de València, que se sintetitza al quadre 8 (annex). Aquestes dades s'han contrastat amb les xifres de les nacionalitats més representades a cada barri, en referència als anys 1998, 2000 i 2001, i amb els estudis concrets disponibles (GARCÍA, 2001; TORRES, 2002). El resultat és la distribució residencial de la immigració a València que es comenta, i que s'ha plasmat cartogràficament als mapes 1 i 2, els quals ens permeten apropar-nos a una visió socio-espacial de la inserció residencial dels immigrants.

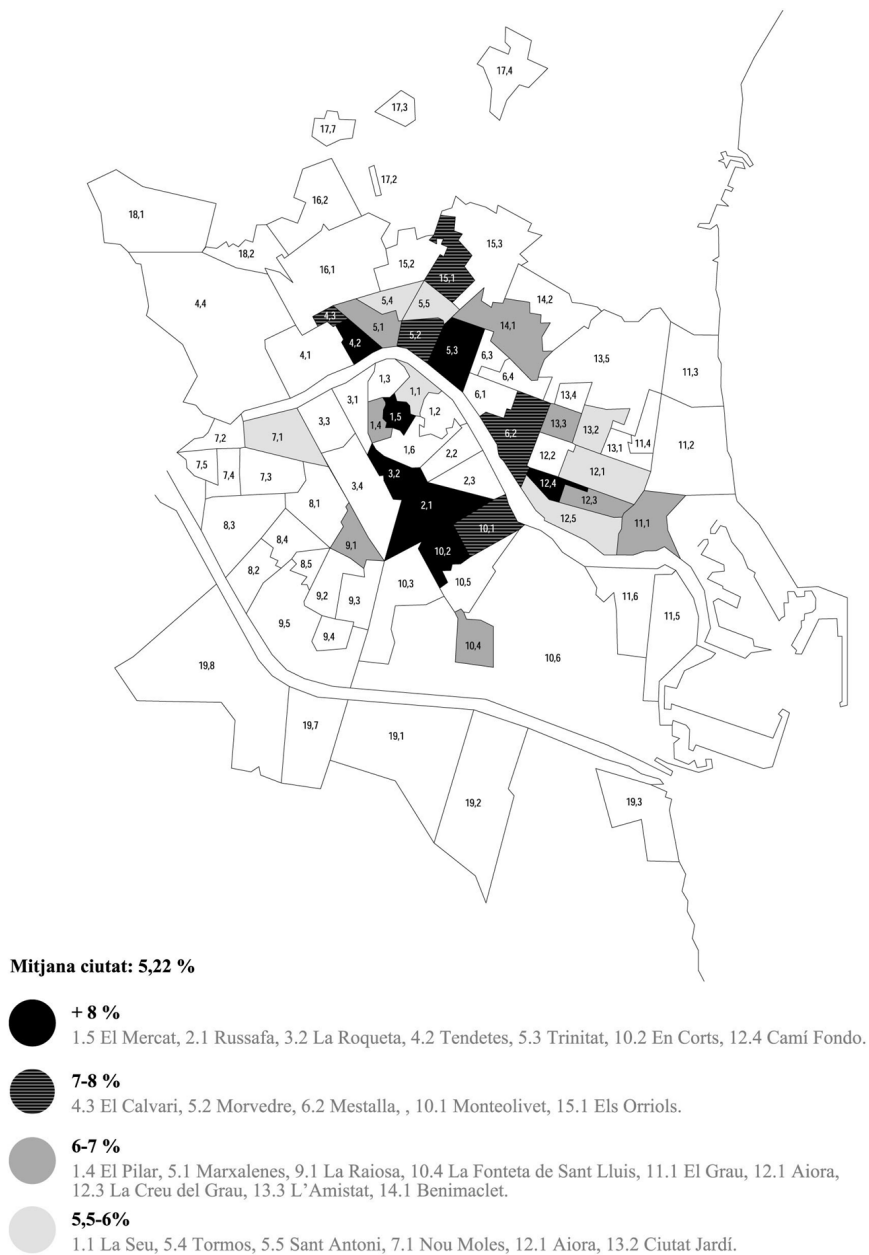
El mapa 2 ens dóna una visió de la distribució dels immigrants als barris de la ciutat, al gener de 2002. Es tracta, com caldria esperar, d'una distribució desigual. Un primer factor discriminador és el nivell socioeconòmic del barri. Els immigrants extracomunitaris no s'instal·len en barris benestants com Gran Via, Exposició i Ciutat Universitària, amb residències a les quals no poden accedir (si no és com a empleats de servei domèstic). El mercat de l'habitatge i l'escassetat de recursos econòmics dels immigrants són factors bàsics d'aquesta distribució. Tanmateix, però, aquest factor no ens explica la particular trama colorista de la immigració que es veu als mapes, per què hi ha barris populars, amb sub-mercat d'habitatge barat on hi ha pocs immigrants. Als barris del districte de L'Olivereta, com ara Nou Moles i Tres Forques, no hi ha menys habitatge precari que a Russafa però els barris assenyalats tenen un índex d'estrangers semblant a la mitjana de la ciutat i Russafa el doble.

Haurem de considerar, doncs, més factors per explicar-nos la distribució residencial desigual a la ciutat. Ens uns casos, són factors del barri, com la ubicació geogràfica, el paper que compleix en la divisió de funcions i en la trama relacional de la ciutat. Uns altres factors són específics dels immigrants, com el tipus d'immigració, temporal o permanent, l'existència o no d'immigrants assentats amb anterioritat i l'acció de les xarxes socials. Per apropar-nos a aquestes qüestions farem un comentari comparatiu dels barris de València que tenen un major nombre de veïns immigrants, a gener de 2002, i considerarem l'evolució que presenten durant els darrers anys.

Tots els barris del Centre Històric, amb l'excepció del barri de Sant Francesc, tenen un índex de residents estrangers superior a la mitjana de la ciutat. La presència de veïns estrangers, constant des de principis dels 90, és una tendència consolidada a aquest districte. Al Centre Històric trobem una representació molt destacada dels grups o col·lectius més "antics" a la ciutat, en molts casos, gent amb anys d'assentament. En aquest districte tenim dos tipus de veïns estrangers. Els comunitaris són les nacionalitats més representades a La Seu i La Xerea. Per altra part, els extracomunitaris com ara senegalesos, marroquins i xinesos són els més presents en la part més popular del Centre Històric: els barris del Carme, el Pilar i el Mercat (aquest darrer, en particular, té un 10,02% de veïns estrangers al 2002). Són aquests barris, millor dit, els carrers i finques d'habitatge antic i barat d'aquests barris, els que concentren la població extracomunitària. Més que d'un habitatge homogeni en una zona es dóna una ubicació discontinua, en nínxols formats per carrers i finques modestes, sense rehabilitar i amb condicions precàries, que de vegades coincideixen paret amb paret amb finques rehabilitades i habitatges de renda mitjana o alta.

Si eixim del Centre Històric, el primer cercle de la ciutat en l'esquema de l'escola de Chicago, als districtes de l'Eixample i Extramurs, dos barris concentren la immensa majoria dels immigrants: Russafa i la Roqueta. Si l'any 1998, mapa 1, aquests barris tenien ja un nombre d'estrangers rellevant, segons el padró de 2002 el 10,8 % dels veïns de Russafa i el 10,18% de la Roqueta són estrangers. Es tracta de barris populars, molt cèntrics i ben comunicats, situats a les dues voreres de l'Estació del Nord. Són barris d'instal·lació primerenca d'immigrants a la ciutat, de marroquins en particular. A principis dels anys 90 s'obrien les primeres tendes *hallal* i basars a Russafa. A mitjans de la dècada, Russafa ja oferia una oferta consolidada de serveis a la comunitat magrebina, si bé les xifres d'em-

⁹ D'acord amb el padró de 2001, el perímetre delimitat pels carrers Dénia, Cadis, Literat Azorín i Filipines, concentrava quasi una quarta part dels immigrants de Russafa que representaven el 10,44 % dels veïns d'aquests carrers, quan el índex de veïns immigrants pel total del barri era de 5,49 % (TORRES, 2002: 100).

Mapa 2. Barris de València amb major proporció de veïns immigrants. Any 2002.

padronats eren encara molt modestes. Els veïns immigrants de Russafa no s'han inserit de forma indiferenciada en el barri. S'han concentrat als carrers i finques més modestes i barats⁹. Són uns carrers que perderen població en la dècada dels 70 i 80; molts baixos comercials i pisos quedaren buits. A la pèrdua de població autòctona per mobilitat residencial ascendent seguirà, durant la dècada dels 90, la inserció de població immigrant. La ubicació dins del barri no ha estat sols en funció del sub-mercat de l'habitatge al qual poden optar els immigrants. S'ha donat una ubicació diferent dins del barri segons les nacionalitats de procedència i el temps d'instal·lació a la zona, amb un fenomen de concentració del col·lectiu magribí a una zona molt delimitada¹⁰. Tanmateix, uns altres col·lectius com els xinesos i els equatorians s'han establert de forma més extensa al barri.

Al sud-est de Russafa, Monteolivet i En Corts són barris d'instal·lació d'immigrants molt recents. El nombre d'estrangers hi era, l'any 1998, molt reduït. A gener d'enguany, el 7,29 % i el 8,36% dels veïns són estrangers. En els dos casos, les nacionalitats més representades són l'equatoriana i la colombiana de forma molt destacada (el 42,2% dels estrangers de Monteolivet són equatorians). Amb una continuïtat física amb Russafa, separats per l'Avinguda de Paris i Valero, els barris obrers de Monteolivet i En Corts ofereixen un parc d'habitatge barat que comença a escassejar a Russafa, uns dels llocs de "referència" dels immigrants. En dos anys escassos, aquests barris han vist multiplicada per cinc la població estrangera. Grups d'equatorians i de marroquins residents a aquests dos barris mantenen una fluida relació amb el barri de Russafa, on viuen familiars o coneguts i hi ha un ample ventall de comerços ètnics.

D'acord amb les dades del Padró, Patraix és uns dels barris de València on hi ha més residents estrangers. Tanmateix, aquesta dada reiterada no es "corresponia" bé amb una minsa presència d'extracomunitaris al barri, excepte als voltants de la seu central de Creu Roja a València, c/ Mossèn Fenollar 8. Un estudi dels fulls col·lectius del Padró mostrava que, el 2001, més del 50% dels estrangers de Patraix estaven empadronats en l'adreça de Creu Roja¹¹. Es tracta, doncs, de beneficiaris de programes i actuacions de l'entitat que són empadronats en aquesta adreça. Aquests, en la seua immensa majoria, no viuen a Patraix sinó de forma dispersa pels diversos barris de València i poblacions del voltant. Aquesta raó transforma el nombre d'empadronats al barri de Patraix en no significatiu a efectes d'aquest estudi; per tant, no s'ha destacat Patraix als mapes d'ubicació de la immigració a la ciutat.

¹⁰ Al gener de 2001, quasi les tres quartes parts dels veïns marroquins de Russafa vivien al perímetre abans esmentat, carrers Dénia, Cadis, Literat Azorín i Filipines. Igualment, dels 40 locals comercials magrebins que hi ha al barri, 27 estan ubicats en aquesta petita zona, on també es reuneixen els grups d'homes marroquins que constitueixen una de les notes més destacades de la sociabilitat informal de carrer a Russafa. La gent del barri denomina aquests carrers com "la zona dels moros" (TORRES, 2002: 101).

¹¹ El full padronal pot ser de dos tipus: familiar i col·lectiu. Usualment, els fulls col·lectius registren els veïns que viuen en centres institucionalitzats: residències i col·legis majors, residències de Tercera Edat, institucions religioses, etc. Per conèixer la importància del nombre d'estrangers en aquesta situació i valorar-ne la rellevància al cas de Patraix es va realitzar una anàlisi dels estrangers empadronats en fulls col·lectius dels diferents barris de la ciutat, amb els següents resultats.

Any	Estrangers empadronats en fulls col·lectius		Total estrangers a Patraix
	Total ciutat	Total Patraix	
1998	766	584	828
2000	920	549	810
2001	988	495	1.055

Font: Oficina d'Estadística Municipal. Ajuntament de València. Elaboració pròpia.

D'acord amb aquestes dades, el barri de Patraix concentrava més del 50% dels estrangers empadronats en fulls col·lectius de la ciutat. Si deduïm aquests estrangers del total d'empadronats al barri, el percentatge de persones estrangers residents a Patraix es veu reduït considerablement.

Al nord del llit del Túria, i separats del Centre Històric per aquest, tenim una sèrie de barris que acullen a una immigració majoritàriament nouvinguda. Aquests barris, ja s'a-puntaven al mapa 1, referit a 1998. A partir de 1999 es convertiran en barris receptors d'immigrants. Són els barris de Tendetes i El Calvari del districte de Campanar i tots els barris del districte de la Saïdia. Destaquen també pel nombre d'estrangers els barris de Trinitat i Morvedre. Com en altres barris d'immigració molt recent, les nacionalitats més representades –per damunt de la mitjana de la ciutat– són els llatinoamericans. Més cap el Nord, altre barri d'assentament immigrant molt recent és el dels Orriols. Es tracta d'un barri obrer, on predomina la construcció de VPO (Habitatge de Protecció Oficial) de desenvolupament franquista, amb habitatges molt menuts i d'escassa qualitat fins i tot al moment en què es construïren. El procés d'assentament de la immigració, fonamentalment llatinoamericana, ha estat molt ràpid. Al 2000, la població estrangera dels Orriols suposava el 1,32%, per baix de la mitjana de la ciutat (1,52%). Dos anys després, els empadronats estrangers suposen el 7,43 % dels veïns del barri. S'hi ha donat un clar procés de substitució, on els immigrants han ocupat els habitatges més antics i/o més precaris que han deixat lliures els propietaris, treballadors autòctons, normalment per trasllat a un habitatge millor, bé de nova construcció al barri, o a d'altres barris de la ciutat.

Al nostre mapa destaca la presència al nord-est de dos barris d'una tipologia diferent als que, fins ara, estem comentant. Benimaclet i Mestalla ja comptaven amb una certa presència de veïns immigrants el 1998, lleugerament per damunt de la mitjana de la ciutat. Al 2002, el 6,37 % del veïnat de Benimaclet és estranger i el 7,14 % del de Mestalla. Novament, equatorians i colombians són les nacionalitats més representades. La situació de Benimaclet i Mestalla és un bon contraexemple contra la generalització abusiva que identifica inserció residencial dels immigrants i barri degradat. Benimaclet i Mestalla són barris relativament acomodats, amb unes ràtios més que acceptables d'índex de qualitat urbana (serveis, zones verdes, arbres al carrer, etc.). Són barris heterogenis on conviuen, de forma discontinua, treballadors, professionals i capes mitjanes i on hi ha una oferta d'habitatge barat, els habitatges modestes dels anys 60 i 70 que subsisteixen en borses amb trames d'edificacions més modernes i de major nivell econòmic.

Per últim, per acabar el comentari al nostre mapa de la immigració a València, ens referirem a l'eix de l'Avinguda del Port i la façana marítima de la ciutat. Els Poblatos Marítics han tingut i tenen una escassa presència d'estrangers, sempre en termes comparatius amb la mitjana de la ciutat, amb l'excepció parcial del barri del Grau¹².

És al districte de Camins al Grau on es concentren els barris amb una major proporció de veïns immigrants: Camí Fondo (10,45 %) i La Creu del Grau (6,66%). En aquests casos, es tracta de barris populars prop del Port i amb una oferta d'habitatge barat.

APUNTS PROVISIONALS SOBRE INSERCIÓ URBANA, CONVIVÈNCIA RESIDENCIAL I "ESPais D'IMMIGRACIÓ" A VALÈNCIA

Si atenem a l'evolució del fenomen de la inserció residencial dels immigrants a València, podem establir dues etapes. Una primera que comprendria tota la dècada dels anys 90 i que apareix reflectida al mapa 1 referit a gener de 1998. Llavors, la immigració

¹² El reduït nombre d'estrangers extracomunitaris del Cabanyal i la Malva-rosa contrasta amb la nombrosa presència d'un altra minoria ètnica: els gitanos. Aquest districte concentra quasi la meitat de la població gitana estimada de la ciutat. Vegeu García 2001.

extracomunitària, encara molt reduïda en nombre, estava instal·lada al Centre Històric i a alguns barris com Russafa i Camí Fondo. A uns altres barris, com La Roqueta, Les Tendetes, Morvedre o Benimaclet, s'apuntava ja una presència d'immigrants, en xifres molt modestes. Aquesta primera etapa d'inserció residencial va estar protagonitzada per una diversitat de nacionalitats, on destacaven els col·lectius amb major presència continuada al llarg de la dècada, és a dir marroquins, xinesos i senegalesos entre altres. La segona etapa la podem datar a l'inici del nou segle, l'any 2000, i el seu signe, almenys fins ara, és l'ampliació molt ràpida del nombre de veïns estrangers i l'extensió a uns altres barris de la ciutat. Amb l'augment del flux migratori, amb equatorians i colombians com a protagonistes centrals, s'ha donat una "expansió" de la immigració al sí de la ciutat. Junt amb l'augment de la població estrangera al Centre Històric i Russafa, barris "receptors" d'immigració al llarg dels anys 90, hui hi ha més barris amb una presència significativa de veïns estrangers. En alguns casos, el canvi ha estat espectacular. En poc més de dos anys, el panorama veïnal dels Orriols, Monteolivét o En Corts ha incorporat els llatinoamericans com a figura habitual als carrers.

A la ciutat de València, la inserció residencial dels immigrants es dona en una pluralitat de barris, situació que no podem reduir a la imatge clàssica del centre històric degradat i les àrees pobres de transició. En aquest sentit, podem establir una tipologia de quatre tipus de barri que, a València, concentra un nombre d'estrangers superior a la mitjana de la ciutat:

1. Els barris populars del Centre Històric, amb la trama discontinua d'habitatge antic i degradat, que es troba en canvi constant de la mà, entre altres factors, del procés de rehabilitació del primer districte de la ciutat.

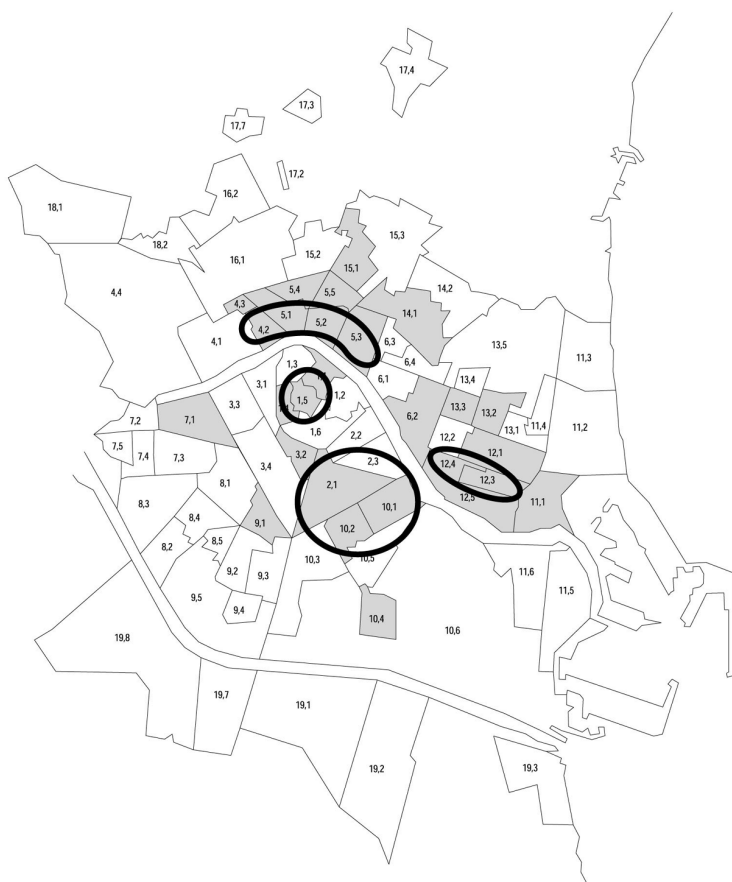
2. Barris populars relativament centrals, al voltant del Centre Històric, i amb una oferta d'habitatge més modest concentrat en uns indrets determinats del barri. Són barris amb dèficits de serveis, que conjuguen habitatges antics i nous en proporció desigual, i que, tot i els problemes, no podem definir com a barris degradats i/o marginals (com sí podria afirmar-se d'algunes zones del Carme, el Pilar o el Mercat al Centre Històric). En aquest segon grup podríem incloure la Roqueta i Russafa pel sud del Centre Històric i Morvedre, Trinitat i les Tendetes pel nord.

3. Un tercer tipus de barri estaria constituït per barris obrers de la perifèria o allunyats del centre, amb predomini de l'habitatge barat per a "productores" del desenvolupament franquista dels 60 i primers dels 70. Seria el cas dels Orriols i de Camí Fondo, així com d'alguns barris de la zona de l'Avinguda del Port.

4. Per últim, un quart tipus de barri receptor d'immigració agruparia a Mestalla i Benimaclet, com a barris relativament acomodats, amb una heterogeneïtat d'estatus socioeconòmic dels residents i de tipus d'habitatges.

En tots aquests barris, lluny d'establir àrees homogènies, la inserció residencial dels immigrants té més a veure amb una trama discontinua de concentracions relatives en

¹³ Com mostra el cas de Russafa, (TORRES, 2002), els immigrants es concentren en carrers i finques d'habitatges antics o amb baixes condicions d'habitabilitat, però també es distribueixen pel parc d'habitatge barat del barri. Vegeu, en el mateix sentit, per a Barcelona i Madrid, Martínez Veiga (1999).

Mapa 3. Possibles "espais d'immigració" de la ciutat de València.

determinants punts del teixit urbà del barri ¹³. Àdhuc en els barris amb una major presència d'immigrants es dona una barreja de residents immigrants i autòctons, que comparteixen els mateixos carrers i finques, si bé amb un nombre relativament major dels primers als habitatges més modestos o de menor atractiu. A València es dona una situació de convivència residencial, una barreja d'habitatge immigrant i natiu relativament ampla i extensa.

Aquest tipus d'inserció és semblant al de Madrid i Barcelona i altres ciutats europees,

¹⁴ Pel que fa al cas espanyol, vegeu Martínez Veiga (1999: 23 i ss). Per a bona part de les ciutats europees són aplicables les conclusions de M. Guillon per a París: "no es pot parlar en la capital de segregació entre la població estrangera i la població francesa... els grups ètnics... estan presents en cada barri... és en termes de mosaic com es pot descriure la situació" (GUILLON, 1995: 157). Àdhuc als barris amb una important presència d'immigrants com Goutte d'Or, el Triangle de Choisy, Arts i Metiers, cohabitaven francesos i immigrants. Aquesta cohabitació no exclou tensions i fenòmens de marginació, particularment a les *banlieues* connotades negativament, però que són compartits amb els francesos de menors recursos (BAROU, 1999).

com Paris i Brussel·les¹⁴, i diferent a l'experiència anglosaxona, amb un major pes dels barris ètnics com *Chinatown* o *Little Italy*. El model de barri ètnic, sovint abusivament identificat amb la imatge del ghetto negre, no és aplicable a la nostra realitat. A més de la convivència residencial entre autòctons i immigrants ja comentada, en cap barri de València els estrangers superen els autòctons o es dona una presència quasi-exclusiva d'una nacionalitat que "marque" amb la seua etnicitat l'espai social del barri. Això no exclou concentracions relatives per nacionalitat però a un àmbit menor, de carrer. Al barri com a conjunt el que predomina és l'heterogeneïtat de procedències dels veïns immigrants. Podem parlar, doncs, d'una situació de convivència residencial "multicultural". Per altra part, la nostra situació és distinta, també, del model d'inserció residencial segregada que es dona en determinants llocs d'agricultura intensiva exportadora d'Almeria, altres províncies d'Andalusia i una part del camp murcià¹⁵.

Aquesta convivència residencial constitueix, per altra part, la base material pel desenvolupament d'un procés d'interacció social quotidiana, relativament ample i que s'està estenent. L'evolució d'aquest procés de convivència, a València i altres ciutats i pobles del País Valencià, i les dinàmiques que s'afirmen constituïran elements molt importants del sentit i qualitat democràtica del procés d'inserció dels immigrants.

Tornem al nostre mapa 2 que ens mostra la inserció desigual de la immigració a la ciutat. A nivell cartogràfic, podem establir quatre grans agrupacions. Una primera englobaria una part del Centre Històric. Una segona seria el conjunt Russafa, Monteolivet i En Corts. Una tercera zona agruparia els barris de la façana nord del llit del Túria, amb un eix de Trinitat-Morvedre-Tendetes. Una quarta agrupació englobaria els barris de Camins al Grau i l'eix de l'Avinguda del Port. Al mapa 3 apareixen aquestes agrupacions o possibles "espais d'immigració" de la ciutat de València. Entendrem per "espai d'immigració" aquells indrets de la ciutat formats per dos o més barris entre els que una determinada població estrangera estableix una trama relacional relativament intensa per la proximitat dels habitatges i pel fet de compartir xarxes socials i locals i llocs de trobada. En la meua opinió, el conjunt format per Russafa, Monteolivet i En Corts es pot considerar un "espai d'immigració" en què uns determinants indrets de Russafa constitueixen un "espai de centralitat immigrant" (TOUBON I MESSAMAH,

¹⁵ Diversos estudis sobre l'habitatge a Almeria i la situació del Ejido (CASTAÑO, 2000; MARTÍN, 1999 i 2002) destaquen el procés que va a fer d'una separació residencial inicial una segregació socio-funcional consolidada del col·lectiu magrebí. En referència al camp murcià, hi ha poblacions on l'habitatge de l'immigrant segueix una jerarquia ètnica, que implícitament relaciona distància cultural, real o imaginària, i distància residencial. Els equatorians poden viure en els nuclis urbans, però els marroquins deuen ubicar-se als disseminats (PEDREÑO, 2001).

¹⁶ Pel cas de la Goutte d'Or i el seu paper "central" respecte a la immigració magrebina es pot veure el ja clàssic estudi de Toubon i Messamah (1990). Sobre la immigració xinesa al Triangle de Choisy i la conformació de la "*petite Asie parisienne*", vegeu Guillon i Taboada-Leonetti (1986). El caràcter de "centralitat immigrant" d'aquests barris es manté, com ho constata el llibre de Pinçon i Pinçon-Charlot (2001). Belleville, en fi, compleix un paper de "centralitat immigrant" per a tres comunitats diferents: asiàtics, jueus sefardites nordafricans i magrebins musulmans (SIMON, 1997 i 1998). Sobre el barri de Marolles a Brussel·les vegeu Remy (1990). Per últim, en referència a Montréal, Parc Extension ha estat barri fundador de la comunitat grega, Mile-End de la portuguesa i Côte des Nègres d'una part de la comunitat jueva (MCNICOLL, 1993 ; GERMAIN, 1995). Tots aquests barris presenten els trets "d'espai de centralitat immigrant" ressenyats pel barri de Russafa. A més, en tots els casos, es tracta de barris "multiculturals", és a dir, amb veïns immigrants d'una diversitat de procedències si bé són alguns grups o comunitats els que donen "caràcter" al barri.

¹⁷ En abril de 2002, hi havia al barri de Russafa 146 locals ètnics, comerços de diferents tipus i un oratori musulmà, el que representava la major oferta d'aquest tipus a la ciutat de València. Aquests comerços agrupaven una ampla diversitat de col·lectius, entre els que caldria destacar els magrebins (40 comerços), els xinesos (38), els llatinoamericans (24) i els senegalesos (16). Vegeu Torres (2002: 134).

1990). Com a la Goutte d'Or, le Triangle de Choisy i Belleville a París, la Quartier de Marolles a Brussel·les o els barris de Parc Extension, Mile-End i Côte des Niegues a Montréal¹⁶, el barri de Russafa té una presència "tradicional" immigrant, concentra un important nombre de comerços ètnics¹⁷ i uns espais relacionals més o menys estructurats al voltant dels comerços i dels serveis comunitaris (com ara l'oratori islàmic del carrer Buenos Aires). Tot això genera una freqüentació assídua del barri per part de magrebrins, senegalesos i, en menor mesura, equatorians, que tot i no ser residents acudeixen al barri per a aprovisionar-se i/o mantenir relacions socials. Aquesta sociabilitat immigrant concentrada té, també, un reflexe en les representacions col·lectives de la societat valenciana per a la qual Russafa és el barri "multicultural" de València.

Que les altres tres agrupacions assenyalades al mapa 3 constitueixen o no "espais d'immigració" és una hipòtesi a contrastar. No sembla, al menys de moment, que cap indret d'aquestes zones haja adquirit la importància comercial, relacional i simbòlica que té el barri de Russafa. Amb tot, parlem de dinàmiques noves, molt fluides i que estan coneixent, a casa nostra, un ràpid desenvolupament. S'imposa, doncs, donar temps al temps.

L'accés a l'habitatge per part dels immigrants està conformat per diversos factors. Com que es tracta d'una mercaderia cara, el nivell de recursos econòmics del que es disposa, la situació del mercat immobiliari i les estratègies que s'apliquen en aquest resulten fonamentals. Donats els escassos recursos econòmics i factors de discriminació i estereotips negatius, els immigrants no opten al mercat immobiliari del barri, sinó a un sub-mercado d'habitatge barat, que constitueix una trama discontinua al si del barri, sotmès a les diferents estratègies que apliquen els propietaris dels pisos¹⁸.

Una altra variable important és la situació documental, legal o irregular, de l'immigrant, així com la inserció laboral. Si està indocumentat no podrà llogar un habitatge. Ara bé, si està legal però en l'atur tampoc no podrà accedir a llogar un habitatge. No acredita solvència. Avui disposar d'una nòmina és la condició imprescindible que ha de complir l'immigrant per a ser inquilí titular d'un habitatge.

La ubicació del barri és un altre factor d'inserció residencial que podem apuntar. Amb trames semblants d'habitatge barat, uns barris determinats poden ser escollits per la proximitat al treball o a llocs amb possibilitats de treball¹⁹. En altres casos, com a Russafa, el caràcter cèntric i ben comunicat del barri ha estat uns dels motius de l'assentament primerenc de la immigració.

Igualment, l'existència prèvia d'immigrants, constitueix un factor d'atracció per la inserció residencial. La possibilitat de viure prop de compatriotes, amb una major experiència i suposadament amb majors recursos, amb locals i serveis específics ja instal·lats, els fa més atractiu el barri. És el que hem constatat a Russafa²⁰. L'existència de compa-

¹⁸ Vegeu en aquest sentit, pel que fa al cas espanyol, Martínez Veiga (1999: 101). Per la conformació i funcionament d'aquest sub-mercado a Russafa, Torres (2002: 104 i ss).

¹⁹ Van Kempen i Sule Ozüekren (1997) ho assenyalen en el cas dels turcs. Martínez Veiga (1997: 118) ho comenta en referència al barri del Raval a Barcelona. Toubon i Messamah (1990) i Simon (1998) pel cas de la Goutte d'Or i Belleville a París. Germain (1995) ho destaca per diversos barris de Montréal.

²⁰ Com explicava un marroquí resident al barri: "*la concentración de los inmigrantes aquí... ha hecho como efecto llamada al resto de los inmigrantes (magrebíes) que venían a Valencia... el inmigrante que llega a Valencia... por la dificultad del idioma, por buscar su gente, para localizarla... (va) al barrio de Ruzafa... intentaba buscar alquiler aquí en el barrio de Ruzafa*" (TORRES, 2002: 94). És el mateix que constata Martínez Veiga (1999: 118) per a altres ciutats espanyoles; Guillon et Taboala-Leonetti (1986), Toubon et Messamah (1990), Simon (1997) i Barou (1999) pel que fa al cas francès i McNicoll (1993) i Germain (1995) per a Montréal.

tríotes assentats reforçada per una oferta de serveis propis, genera un efecte “crida” amb un doble missatge: aquí hi ha cases per a immigrants i aquí tens a la “teua” gent, de la que pots esperar una major ajuda per lligams de procedència, ètnia o religió.

Un altre factor a considerar són els recursos de primera instal·lació, ajuda, informació i assessorament que proporcionen les xarxes informals dels immigrants en matèria d’habitatge. El paper de les xarxes en la inserció residencial varia segons els col·lectius. En el cas dels xinesos i dels senegalesos la família, la confraria o el grup... en definitiva, la xarxa social pròpia resol el problema de l’habitatge del nou vingut (un altre tema són les condicions d’aquesta). Aquestes xarxes són menys denses, a València, en el cas dels equatorians i magrebins ²¹. Amb tot, a tots els col·lectius destaca la importància de les xarxes informals en la resolució de la qüestió de l’habitatge ²².

Diversos estudis europeus assenyalen les polítiques públiques en matèria d’habitatge com un altre factor de la inserció residencial dels immigrants. Tanmateix, a diferència d’altres estats europeus, a l’Estat Espanyol no es dona una actuació específica en matèria d’habitatge social, ni per autòctons ni per a immigrants ²³. La política pública d’inserció dels immigrants en matèria d’habitatge s’ha reduït a actuacions puntuals per a eradicar el “chabolismo”, les ajudes de serveis socials i el finançament d’una xarxa precària d’albergs i “pisos d’acollida” gestionada per les ONG. Així ha estat, també, a la ciutat de València.

No hi ha estudis específics sobre les condicions de l’habitatge dels immigrants a València. Podem apuntar, amb tot, alguns aspectes concrets en base a alguns estudis parcials. En el cas de València, d’acord amb l’enquesta del CITMI-CITE (1999), el règim de tinença és de lloguer en el 84% dels immigrants enquestats, l’habitatge es prestat en un 7%, és pròpia en un 6%, mentre que un 3% conviu amb la persona per qui treballen. Aquests habitatges solen comptar amb els equipaments bàsics d’aigua, llum, bany ²⁴... si bé les condicions d’habitabilitat “no són les més idònies” (en acurades paraules del CITMI-CITE 1999).

Un tret característic de la inserció residencial dels immigrants és l’alt número de persones que conviu en una casa. Si la convivència amb 4 o més persones és la situació en què viuen el 17,7% dels autòctons, per al cas dels immigrants extracomunitaris representa el 49,6 % segons el padró de 2001 ²⁵. El recurs a l’amuntegament és una estratègia econòmica per abaratir les despeses de l’habitatge i, en termes generals, tendeix a reduir-se amb l’assentament i la millora de la situació. L’amuntegament pot ser, també, una estratègia dels propietaris per optimitzar-ne el benefici, si lloguen les habitacions de la casa per separat, o cobren renda per persona.

²² Segons l’estudi realitzat pel CITMI-CITE sobre la immigració a la ciutat de València el 1999, el 41 % dels immigrants enquestats residien en habitatges de lloguer que compartien amb familiars, i el 32 % amb amics i compatriotes.

²³ Aquest constitueix uns dels aspectes on la nostra situació més es diferencia de la experiència europea. En països com França, Alemanya, Gran Bretanya i els Països Baixos les primeres intervencions vers els immigrants, els anys 50 i 60, es donaren en matèria d’allotjament. En França, l’acció pública adreçada vers els immigrants ha fet de la *politique de ville* un tret central (BAROU, 1999 ; WHITOL DE WENDEN, 1999). Gran Bretanya va adoptar, als anys 60, l’*Urban Programme* com a marc de la seua acció amb minories (MAHNIG I WIMMER, 2000). Altre aspecte a destacar és que aquestes actuacions per a immigrants s’enquadraven en polítiques més amples d’habitatge social i iniciatives urbanístiques adreçades contra el “desavantatge social”.

²⁴ En concret, els habitatges de les persones enquestades comptaven amb aigua potable en el 98% dels casos, aigua calenta el 96%, llum elèctrica el 100%, bany el 98% i telèfon el 42% (CITMI-CITE 1999).

²⁵ En el cas de València es dona una correlació entre nacionalitats més consolidades, amb més temps a la ciutat, i un menor índex d’amuntegament residencial amb la significativa excepció dels senegalesos.

Aquesta situació de l'habitatge immigrant constitueix uns dels aspectes que pot dificultar la convivència i generar tensions i dinàmiques d'exclusió. Les dolentes condicions d'habitabilitat, l'amuntegament i la manca d'intimitat tenen evidents repercussions psicosocials negatives per als immigrants. Per altra part, les tensions que poden sorgir en les relacions quotidianes veïnals, bé siga per diferències de costums, bé per altres motius, se solen amplificar en una situació d'habitatges amb equipaments deficitaris i amb amuntegament. En tercer lloc, les deficiències de l'habitatge immigrant i els efectes negatius que tenen en la convivència quotidiana contribueixen a identificar els veïns immigrants com a font de problemes i legitimar alguns dels prejudicis més extesos (són sorollosos i bruts i no tenen cura de les coses).

IMMIGRACIÓ, ESPAIS I USOS DE LA CIUTAT

La inserció urbana dels immigrants no es limita a l'habitatge, ni a l'entorn més proper com el carrer o el barri. Tal com emfatitzava l'escola de Chicago, les ciutats són trames de relacions socials, espacials i distributives entre diferents persones i grups. D'altra part, la ciutat com a espai social es va modificar radicalment amb la modernitat, amb la valorització de la mobilitat com element de llibertat i autonomia i la dissociació dels espais de l'habitatge, del treball i dels serveis, el consum i l'oci (REMY I VOYÉ, 1992). Per això, tal com subratlla Germain, "no hi ha correspondència automàtica entre l'espai físic del barri i l'espai de les relacions socials" (GERMAIN, 1995: 19).

Per tant, si volem captar el sentit i les tendències de la convivència entre autòctons i immigrants a València, estem obligats a combinar diversos nivells d'anàlisi territorial (carrer i barri, zona superior al barri, ciutat) i d'anàlisi de les relacions socials en aquests diversos espais. Apuntarem, de forma sintètica, alguns d'aquests aspectes.

La ciutat és un àmbit privilegiat de prestació de serveis que, a més de l'activitat concreta que es realitza i al voltant d'ella, genera una trama de relacions i itineraris socials específics. Atesa la situació de convivència residencial que es dona a València, els espais i els serveis públics són compartits amb els autòctons. La utilització dels mitjans de transport públic i dels parcs i jardins, la coincidència com a usuaris a les escoles, els centres de salut i els de serveis socials, genera una interacció quotidiana banal. Aquest tipus de sociabilitat pública, que implica compartir espais i serveis amb estranys i desconeguts, i relacionar-se amb ells, constitueix part important de la vida urbana moderna. Que aquesta cohabitació siga més o menys positiva tindrà efectes indubtables sobre el procés d'inserció urbana dels immigrants als diferents nivells

Al mateix temps, els immigrants generen uns espais i uns serveis específics, distribuïts de forma desigual a la ciutat, i que són indicadors de la seua presència i del seu ús de l'àmbit urbà. Així la immigració equatoriana ha generat, a València, uns espais d'oci propis. Els diumenges, centenars d'equatorians es reuneixen a l'aire lliure per trobar-se, jugar al voleibol i dinar junts. Hi ha dues zones importants pel nombre de persones que hi van i l'espai particular d'oci etnificat que s'ha conformat. Una és el tram del llit del

²⁶ A la tardor de 2002, les associacions de veïns dels barris de Trinitat i Morvedre manifestaren el seu descontent. D'acord amb la seua opinió, la presència de centenars d'equatorians al llit del Túria impedeix als veïns utilitzar aquests indrets que, a més, acumulen brutícia i deixalles. Sense entrar aquí en els fets concrets, cal destacar la importància de la bona resolució d'aquest tipus de contradiccions.

Túria que confina amb la Saïdia; l'altra les zones verdes i esportives de l'Avinguda de la Plata. De vegades, l'aparició d'aquests espais etnificats pot generar tensions de major o menor importància ²⁶.

Igualment, com ja hem comentat, a una part del barri de Russafa es concentra una bona part de les tendes *hallal*, bars i locutoris magrebins de la ciutat. El paper "d'espai de centralitat immigrant" ha fet que aquesta zona de Russafa forme part dels itineraris urbans i de l'ús de la ciutat d'un nombre important del veïnat magrebí de València.

Uns altres serveis que generen espais, usos i itineraris específics, són els serveis religiosos amb la carrega simbòlica i expressiva pròpia, tant per l'immigrant com per a la societat receptora. A València hi ha tres mesquites consolidades. Una està al barri de Russafa, l'altra a la zona de Camins al Grau, dos àrees importants d'assentament magrebí. La tercera està situada al nord-est de la ciutat, la mesquita del carrer Palància.

Els immigrants que resideixen a València no són els únics usuaris estrangers de la ciutat. Atès el paper que compleix València com a centre administratiu i polític i les funcions que desenvolupa vers el seu *hinterland*, els veïns estrangers dels municipis de l'Horta formen part quotidiana de la ciutat de València, i utilitzen una part dels serveis, els espais públics i els mitjans de transport. Cosa que, per cert, també passa amb els veïns autòctons. El marroquins que viuen a Silla, o els algerians de Torrent, sovint han de passar per València per traslladar-se al treball, com a conseqüència d'una xarxa de transports radial. Els tràmits administratius relacionats amb els permisos i la situació documental es realitzen a València, on té la seu la Delegació del Govern i les principals ONGs. És a València on estan les tendes especialitzades de mercaderies del nord d'Àfrica o d'Amèrica Llatina i on acudeixen els immigrants veïns de les poblacions de l'Horta per proveir-se de productes de la seua terra.

A MENA DE CONCLUSIONS I SUGGERIMENTS DE RECERCA

1. Els immigrants extracomunitaris constitueixen un nou sector de veïns que, majoritàriament, inicia el procés d'inserció urbana. Podem definir a aquesta immigració, tot i la seua heterogeneïtat i el caràcter molt recent d'una part d'ella, com una immigració de poblament, de caràcter familiar i amb voluntat d'arrelar-se i fer-se, aquí, un avenir millor per a ells i els seus fills. Aquest caràcter familiar té nombroses implicacions, tant des del punt de vista de l'habitatge, com dels espais i serveis públics. La presència de famílies i, en particular, de menors suposa una utilització important i regular dels serveis, com ara escoles i centres de salut, i dels espais públics, com ara parcs i zones d'oci. Tot això comporta una ràpida ampliació de les ocasions de cohabitació i convivència.

Aquest nou sector de veïns adquireix una rellevància social i pública superior al del seu nombre, per altra part ja considerable. Aquesta rellevància és deutora de les particularitats culturals, ètniques i religioses, de la seua "visibilitat social" i de la importància que ha adquirit la "València immigrant" en la vida quotidiana i en l'imaginari col·lectiu de la ciutat.

A casa nostra, la inserció urbana dels immigrants se'ns mostra com un fenomen extremadament dinàmic i canviant. Al presentar aquestes conclusions sobre les noves veïnes i veïns de València s'hi destaquen, junt als trets més importants de la situació actual, aquells altres que poden modificar les dinàmiques actuals i que, per això, mereixen una particular atenció.

2. A la ciutat de València, els immigrants es distribueixen de forma desigual a l'espai urbà. La seua inserció residencial està conformada per una diversitat de factors entre els que caldria destacar el preu alt de l'habitatge, els seus recursos econòmics limitats, els prejudicis que hi operen, la situació documental, les característiques del barri, l'existència prèvia de compatriotes i l'acció de les pròpies xarxes informals. Tot això conforma un sub-mercado d'habitatge barat que, lluny d'establir àrees homogènies, adopta la forma d'una trama discontinua de concentracions relatives. En el cas de València, podem establir una tipologia de quatre tipus de barri que concentra un nombre d'estrangers superior a la mitjana de la ciutat: les parts més populars del Centre Històric; alguns barris populars relativament centrals, al voltant del Centre Històric; alguns barris obrers de la perifèria o allunyats del centre; i alguns barris relativament acomodats, amb una heterogeneïtat d'estatus socioeconòmic i de tipus d'habitatges.

Aquest mapa de la "València immigrant" pot veure's modificat en el futur immediat per diverses dinàmiques, en uns casos pròpies de la societat de recepció, en altres dels immigrants. Entre els primers, caldria destacar el procés de *gentrificació* –per rehabilitació i/o nova construcció– de determinats indrets del Centre Històric, de Russafa i dels barris de Mestalla i Benimaclet. Aquest procés, lent però perceptible, no ha de comportar necessàriament l'expulsió dels immigrants però, en qualsevol cas, modificarà les condicions dels barris assenyalats²⁷. Altre aspecte que influirà, sense dubte, són les tendències que adopte la actual situació de convivència i les conseqüències que tinga en matèria d'etiquetatge ètnic i residència²⁸.

Altres factors fan referència, directament, als propis immigrants. Així, les dinàmiques d'assentament, les necessitats derivades del cicle de vida –particularment, la formació de famílies i el naixement dels fills– i els canvis que pugen donar-se en les xarxes informals actuals tindran repercussions en el procés d'inserció residencial.

3. A la nostra anàlisi hem destacat els aspectes espacials com a base material i dimensió essencial –però no l'única– dels aspectes relacionals. El tipus d'inserció residencial i urbana dels immigrants a València constitueix la base d'una convivència quotidiana que afecta, en aquests moments, una bona part dels barris de la ciutat i ja forma part de la experiència pròpia de la majoria de valencianes i valencians.

Aquesta convivència inter-ètnica, entre autòctons i immigrants, es desenvolupa a diferents nivells, tant espacials com de tipus de sociabilitat. Podem destacar, en aquest sentit, les relacions veïnals a nivell de carrer i de barri. De vegades a nivell de barri, en altres casos amb una escala espacial més ampla, caldria ressenyar les relacions que conformen la sociabilitat pública que es dona als espais com els parcs i els jardins, els mercats i els espais dels grans centres comercials.

²⁷ En el cas francès, la majoria de les intervencions "renovadores" als centres urbans de París, Marseille i Bourdeaux, han tingut com a conseqüència l'expulsió dels immigrants (BAROU, 1999: 187). En alguns casos, com Belleville i altres barris, la població immigrant ha pogut romandre al barri per la voluntat política municipal i un ampli moviment en aquest sentit (SIMON, 1998). També la situació a Montréal il·lustra aquesta ambigüitat respecte als efectes de la *gentrificació*. En un cas, el de Mile-End, els nous veïns de classe mitjana són els primers defensors del caràcter "multicultural" del barri. Tanmateix, a la Petite Bourgogne, es dona el fenomen contrari (GERMAIN, 1995: 312-313).

²⁸ Per exemple, si l'ampliació de la convivència quotidiana i la relació veïnal fa que augmenten o disminuesquen els estereotips negatius relacionats amb els immigrants com ara que són bruts, sorollosos i no tenen cura de les coses.

Quines tendències s'afirmaran en aquesta convivència quotidiana? Com es faran els necessaris ajustaments i adaptacions mútues? Com es resoldran les inevitables tensions que puguen sorgir? Tots aquests constitueixen aspectes bàsics que marcaran el procés d'inserció dels immigrants. Dit d'altra forma, la integració també es fa a la porta de les escoles, al parc del barri o en la parada de l'autobús o del metro, durant l'espera de tots els dies.

4. Si abans emfatitzàvem la importància de la convivència residencial quotidiana, no podem oblidar la rellevància de la sociabilitat pròpia i específica dels immigrants.

Des d'aquest punt de vista, entre els diferents barris de València, cal destacar-ne "l'espai de centralitat immigrant" que representa Russafa. Barri "tradicional" d'immigració, en els termes relatius que la nostra curta experiència permet parlar de tradició, el barri de Russafa a més d'un índex de veïns estrangers entre els més alts de la ciutat, concentra una bona part dels comerços ètnics de València. Per això, el barri de Russafa, o millor dit, uns determinats indrets de Russafa centralitzen una bona part dels aspectes comercials, relacionals i simbòlics de col·lectius com els magrebins i senegalesos i, en menor mesura, els xinesos i els llatinoamericans. Atès aquest paper, Russafa constitueix un "laboratori" i un escenari social privilegiat de tendències que, en pocs anys, conformaran uns altres barris i ciutats del País Valencià.

La centralitat de Russafa no ha de portar a infravalorar la importància dels fenòmens d'inserció dels immigrants a uns altres barris. Aquesta inserció és, en la majoria dels casos, més recent i adopta, segons els barris, trets i aspectes específics. Potser, els esdeveniments en La Roqueta, Els Orriols o Camí Fondo, no tenen l'impacte sobre les representacions col·lectives de la ciutat que tenen els de Russafa. Tanmateix, no són menys rellevants sobre la convivència a aquests barris i sobre la vivència de les veïnes i veïns.

5. Caldria destacar, per últim, que la inserció residencial constitueix una dimensió més del procés d'inserció dels immigrants a la nostra societat, un procés complex i multidimensional. La inserció residencial és un aspecte decisiu però que, almenys en part, depèn i "tradueix" a l'àmbit urbà les tendències derivades d'altres dimensions com ara la jurídica-normativa, la inserció laboral o la dimensió cultural i identitària. Al mateix temps, segons com es desenvolupe la inserció urbana actualment en marxa, les conseqüències de la sociabilitat quotidiana compartida influiran sobre les altres dimensions i sobre el sentit, més o menys inclusiu, del procés d'inserció dels immigrants.

BIBLIOGRAFÍA

- BAROU, J. (1999): Trajectoires résidentielles, du bidonville au logement social en DEWITTE, Philippe. *Immigration et intégration. L'état des savoirs*. Éditions La Découverte, Paris, pp. 185-196
- BASTENEIR, A. et DASSETTO, F. (1995): L'intégration des immigrés en Europe: un cadre conceptuel, dans GERARD, H. y PICHÉ, V. (eds.), *La Sociologie des populations*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, pp. 417-430
- CACHON RODRÍGUEZ, L. (2001): La España inmigrante: un hecho sociológico. CD VII *Congreso Español de Sociología*. FES.
- CASTAÑO MADROÑAL, A. (2000): *Informe 2000 sobre la Inmigración en Almería*. Sevilla. Junta de Andalucía.

- CITMI-CITE (1999): *La inmigración de los hombres y mujeres en la ciudad de Valencia. Una experiencia a compartir*. València. Nau Llibres-CITMI.
- COLECTIVO IOE (2001): *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- COULON, A. (1992): *L'école de Chicago*. Paris. Presses Universitaires de France.
- DÍEZ NICOLAS, J. i RAMÍREZ LAFITA, M.J. (2001): *La inmigración en España- Una década de investigaciones*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales..
- GARCÍA, E. (coord.), LORENTE, R., TORRES, F. i VILLAR, A. (2001): *Aproximació a un mapa de necessitats i problemàtiques socials de l'àrea de la Taula de Solidaritat de Malva-rosa*. Ajuntament de València.
- GERMAIN, A. (coord.) (1995): *Cohabitation interethnique et vie de quartier*. Montréal, Collection Études et Recherches n° 12. Ministère des Affaires internationales, de l'Immigration et des Communautés culturelles du Québec.
- GUILLON, M. (1995): Immigration et centres urbains: le cas de Paris. Dans GALLISOT, René et MOULIN, Brigitte (dir.), *Les quartiers de la ségrégation. Tiers monde ou Quart monde?* Editions Karthala. Paris, pp . 149-159
- GUILLON, M. et TABOADA-LEONETTI, I. (1986): *Le triangle de Choisy. Un quartier chinois à Paris*, Paris, L'Harmattan-CIEMI.
- IZQUIERDO ESCRIBANO, A. (2002): Panorama de la inmigración en España al alba del siglo XXI. En PIMENTEL SILES, M. (coord.) *Procesos migratorios, economía y personas*. Almería. Instituto CajaMar.
- MAHNIG, H. y WIMMER, A. (2000): ¿Especificidad nacional o convergencia? Una tipología de políticas de inmigración en Europa Occidental. *Migraciones* 8, pp. 59-99
- MARTÍN DÍAZ, E. (2002): El Ejido dos años después. Realidad, silencios y enseñanzas. En DE LUCAS, J. y TORRES, F. (eds.) *Inmigrantes: ¿cómo los tenemos? Algunos desafíos y (malas) respuestas*. Madrid. Talasa.
- MARTÍN DÍAZ, E. (dir.), CASTAÑO MADROÑAL, A. y RODRÍGUEZ GARCÍA, M. (1999): *Procesos migratorios y relaciones interétnicas en Andalucía: una reflexión sobre el caso del Poniente almeriense desde la antropología social*. Madrid. OPI. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- MARTÍNEZ VEIGAS, U. (1997): *La integración social de los inmigrantes extranjeros en España*. Madrid. Editorial Trotta.
- MARTÍNEZ VEIGAS, U. (1999): *Pobreza, segregación y exclusión espacial. La vivienda de los inmigrantes extranjeros en España* Barcelona. Icaria Antropología.
- McNICOLL, Claire (1993): *Montréal. Une société multiculturelle*. Paris. Belin.
- KESTELOOT, C. (1990): L'ecologie sociale et la répartition territoriale des étrangers. Dans BASTENEIR, A. et DASSETTO, F. (eds.) *Immigrations et nouveaux pluralismes. Una confrontation de sociétés*. Bruxelles. De Boeck-Wesmael, pp. 157-178
- PEACH, C. (1998): La mesure et la signification de la ségrégation des immigrants et des minorités. Dans *Séminaire thématique: logement et vie de quartier, Métropolis an II*, Montréal, Immigration et métropolis, p. 233-252
- PEDREÑO CANOVAS, A. y CASTELLANOS ORTEGA, Mª L. (2001): Desde El Ejido al accidente de Lorca. Las amargas cosechas de los trabajadores inmigrantes en los milagrosos verges de la agricultura mediterránea. *Sociología del Trabajo* 42, pp. 3-31
- PIETTE, A. (1990): L'école de Chicago et la ville cosmopolite d'aujourd'hui: lecture et relectures critiques. Dans BASTENEIR, A. et DASSETTO, F. (eds.) *Immigrations et nouveaux pluralismes. Una confrontation de sociétés*. Bruxelles. De Boeck-Wesmael, pp. 67-83

- PINÇON, M. et PINÇON-CHARLOT, M. (2001): *Paris mosaïque. Promenades urbaines*. Paris. Calmann-Lévy.
- RAMÍREZ GOICOECHEA, E. (1996): *Inmigrantes en España: vida y experiencias*. Madrid. Centro de Investigaciones Sociológicas.
- REMY, J. (1990): La ville cosmopolite et la coexistence inter-ethnique. Dans BASTENEIR, Albert et DASSETTO, Felice (eds.) *Immigrations et nouveaux pluralismes. Una confrontation de sociétés*, Bruxelles, De Boeck-Wesmael, pp. 85-106
- REMY, J. et VOYÉ, L. (1992): *La ville: vers une nouvelle définition?*, Paris, L'Harmattan.
- SIMON, P. (1997): L'agencement de la mosaïque ethnique à Belleville. *Migrants-formation* n° 109 pp. 68-80
- SIMON, P. (1998): Le modèle de la mosaïque: la cohabitation interethnique et interclasse à Belleville, Paris. Dans *Séminaire thématique: logement et vie de quartier, Metropolis an II*, Montréal, Immigration et métropolis, pp. 313-339
- SULE OZÜEKREN, A. i VAN KEMPEN, R. (1997): Condiciones de vivienda de los turcos en Europa, en LEAL, J. i MAYEUR, C. (coord.) *Vivienda e integración social de los inmigrantes*. Madrid. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- TORRES PÉREZ, F. (2002): *Àmbit urbà, sociabilitat i inserció social dels immigrants. El barri de Russafa*. Treball d'investigació. Universitat de València.
- TOUBON, J.C. et MESSAMAH, K. (1990): *Centralité immigrée. Le quartier de la Goutte d'Or*. Paris. L'Harmattan-CIEMI.
- WHITOL DE WENDEN, C. (1999): *L'immigration en Europe*. Paris. La Documentation Française.

ANNEX. Quadre 8. Població estrangera per barris, en percentatge sobre total de la població.

	1998	2000	2001	2002
Mitjana València	1,07	1,52	3,05	5,22
1. Ciutat Vella				
1. La Seu	1,84	2,41	3,58	5,63
2. La Xerea	1,03	1,65	3,35	5,35
3. El Carme	1,22	1,88	3,06	5,46
4. El Pilar	2,46	3,19	4,84	6,75
5. El Mercat	1,83	3,73	6,26	10,02
6. Sant Francesc	0,76	1,20	2,74	3,71
2. L'Eixample				
1. Russafa	1,70	2,38	5,49	10,08
2. El Pla del Remei	0,64	0,81	1,24	1,80
3. Gran Via	1,08	1,34	2,18	3,43
3. Extramurs				
1. El Botànic	1,22	1,64	3,51	5,48
2. La Roqueta	1,51	2,14	5,59	10,18
3. La Petxina	0,86	1,25	2,31	4,99
4. Arrancapins	0,81	1,18	2,73	4,64
4. Campanar				
1. Campanar	0,91	1,29	1,86	3,62
2. Les Tendetes	1,47	1,92	4,77	8,57
3. El Calvari	1,31	2,02	4,52	7,79
4. Sant Pau	1,07	1,78	3,36	4,87
5. La Saïdia				
1. Marxalenes	0,66	1,46	4,00	6,75
2. Morvedre	1,40	2,12	4,22	7,33
3. Trinitat	0,98	1,54	4,71	9,14
4. Tormos	0,62	1,33	3,45	5,90
5. Sant Antoni	0,86	1,43	3,40	5,50
6. El Pla del Real				
1. Exposició	1,22	1,58	2,23	3,05
2. Mestalla	1,33	2,09	4,17	7,14
3. Jaume Roig	1,38	1,57	2,42	3,39
4. Ciutat Universitària	0,52	0,93	1,26	3,27

	1998	2000	2001	2002
Mitjana Valencia	1,07	1,52	3,05	5,22
7. L'Olivereta				
1. Nou Moles	1,15	1,43	3,38	5,63
2. Soternes	0,30	1,02	2,51	4,91
3. Tres Forques	0,68	0,83	2,00	4,09
4. La Font Santa	0,57	1,33	2,95	4,94
5. La Llum	1,40	1,77	3,34	4,33
8. Patraix				
1. Patraix	3,44	3,37	4,33	6,06
2. Sant Isidre	0,68	0,89	1,43	1,73
3. Vara de Quart	0,82	1,35	2,11	2,78
4. Safranar	0,83	1,25	1,67	2,64
5. Favara	1,13	1,75	3,41	5,38
9. Jesús				
1. La Raiosa	0,86	1,58	4,35	7,04
2. L'Hort de Senabre	0,77	1,24	2,22	4,05
3. La Creu Coberta	0,95	0,92	1,69	2,77
4. Sant Marcel·lí	0,56	0,82	1,61	3,02
5. Camí Real		1,27	3,58	5,01
10. Quatre Carreres	0,89			
1. Mont-Olivet	1,10	1,54	4,38	7,29
2. En Corts	1,21	1,96	4,74	8,36
3. Malilla	0,94	1,36	2,13	3,95
4. Fonteta de Sant Lluís	1,09	1,82	3,57	6,46
5. Na Rovella	0,63	1,03	2,36	3,72
6. La Punta	0,99	1,69	2,80	5,25
11. Poblat Marítims				
1. El Grau	0,77	1,23	4,12	6,25
2. El Cabanyal-el Canyamellar	0,72	0,93	1,68	3,29
3. La Malva-rosa	0,65	1,07	1,87	3,56
4. Beteró	1,19	1,40	2,21	2,98
5. Natzaret	0,51	0,77	1,51	3,17
6. Les Moreres	0,59	0,74	1,01	1,07

	1998	2000	2001	2002
Mitjana Valencia	1,07	1,52	3,05	5,22
12. Camins al Grau				
1. Aiora	1,22	1,90	3,77	6,34
2. Albors	1,06	1,64	3,04	5,65
3. La Creu del Grau	1,52	2,58	4,35	6,66
4. Camí Fondo	1,64	2,64	5,75	10,45
5. Penya-roja	1,65	1,79	3,71	5,61
13. Algirós				
1. L'Illa Perduda	0,66	0,97	1,50	2,70
2. Ciutat Jardí	1,43	1,95	3,47	5,79
3. L'Amistat	0,98	1,43	3,50	6,88
4. La Vega Baixa	0,98	1,31	1,86	3,95
5. La Carrasca	1,85	2,36	3,26	5,07
14. Benimaclet				
1. Benimaclet	1,30	1,85	3,72	6,37
2. Camí de Vera	1,15		2,31	3,13
15. Rascanya		1,23		
1. Orriols	0,90	1,38	4,05	7,43
2. Torrefiel	0,78	1,08	2,70	4,89
3. Sant Llorenç	1,44	1,98	2,84	4,93
16. Benicalap				
1. Benicalap	0,79	1,13	2,29	4,30
2. Ciutat Fallera	0,53	0,87	2,17	3,40
Pedanies	0,61	0,93	1,52	2,77